

УДК 341.218.1:352.075:94(477.83/.86)

С. Пасічник

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ ГЕТЬМАНЩИНИ

Проаналізовано передумови становлення державно-територіального устрою, розвиток системи державного управління та особливостей здійснення загальнодержавного місцевого управління на території Гетьманщини.

Ключові слова: Гетьманщина, автономія, управління, національно-визвольна війна, органи державної влади, територіальний устрій.

Чимало вагомих і не завжди однозначно оцінених історичних державно-правових явищ передували сучасному державотворенню. Управлінські відносини минулих епох не зникають безслідно, вони продовжують функціонувати в нових суспільних умовах як успадковані – управлінська культура, технологія управління, свідомість людей, суб’єктивні права та обов’язки, законність, існуючий правовий порядок тощо.

Науково-теоретичною та методологічною базою дослідження слугували праці сучасних вчених у галузі державного управління: В. Бакуменка, А. Васіної, Р. Воробей, Л. Гордієнка, В. Журавського, А. Мельника, О. Машкова, Н. Нижник, О. Оболенського, В. Серьогіна та інших.

Аналіз виявлених джерел дає підстави стверджувати, що висловлена гетьманом ідея створення держави на терені козацької України не передбачала, по-перше, відновлення держави як спадкоємниці Київської Русі в етнічних межах України і, по-друге, відродження ідеї українського монархізму. Б. Хмельницький, як і більшість старшини й козацтва, продовжував вважати Річ Посполиту своєю Батьківщиною, а короля – її єдиним законним володарем [1]. Тому можемо лише говорити, що протягом березня – травня розпочався процес становлення автономістської ідеї, закладалися основи політики, яку В. Липинський назвав козацьким автономізмом [2].

Непевність Б. Хмельницького щодо цілей повстання не могла дати йому визначитись із напрямками боротьби. Він намагався зміцнити владу польського короля з метою обмеження магнатсько-шляхетської сваволі і на польський престол посадити монарха некатоліка для “захисту вольностей національно-православних”.

Усвідомивши, що його наступ переріс у національно-визвольну війну, Б. Хмельницький замість того, щоб завдати рішучого удару ворогові, завагався і припинив дальший наступ, незважаючи на перемогу під Жовтими Водами і Корсунем, потім під Пилявою, дійшовши аж до Львова та Замостя. Погодившись на обіцянки новопризначеного короля Яна Казимира, який погодився укласти мир на відповідних взаємовигідних, здавалось би, умовах, гетьман визнає підданство польського короля для мирного порозуміння, а в дорозі на Запоріжжя не чинитиме ніяких бунтів [3].

Лише згодом Б. Хмельницький сприйняв ідею створення окремої Української держави. Восени 1648 р., відступивши з Галичини, він прибуває до Києва і населення міста урочисто вітають його як національного героя і захисника Православної церкви. Зустріч і розмова з вищим духовенством та представниками українського населення Києва справили таке враження на гетьмана, що він зрозумів – настав час боротьби за

повне визволення всього українського народу та створення своєї окремої Української Держави.

Переговори з польськими делегатами, що незабаром приїхали до гетьмана, ні до чого не призвели. Б. Хмельницький вже не хотів говорити про вузько козацькі справи, рішуче заявив про свої наміри відвоювати свободу територій українського народу аж до Любліна та до Кракова [4].

Україна і Річ Посполита почали готуватися до нової війни. Незважаючи на те, що армія Б. Хмельницького знову виростає в могутню силу, оскільки до війська йдуть натхненні на боротьбу люди з усіх станів: селяни, міщани, дрібна покозачена шляхта, духовенство, зручний момент для початку національно-визвольної війни був згаяний. Польська шляхта після перших невдач встигла зібрати нові сили проти України. Окрім того, татари були ненадійними союзниками і у вирішальні моменти боротьби не раз зраджували Б. Хмельницького. Тому дальша боротьба з поляками стає затяжною і не дає бажаних результатів. Спочатку, як було зазначено, доходить до Зборівського компромісного договору, який фактично означав, що польський уряд вперше визнав автономію (самоврядування) Української Козацької держави в межах Речі Посполитої на території трьох воєводств – Київського, Брацлавського і Чернігівського. Створення Української національної держави вперше одержало правове оформлення та закріплення у Зборівському (серпень 1649 р.), а потім і у Білоцерківському (вересень 1651 р.) договорах, які Б. Хмельницький уклав із Річчю Посполитою.

На визволених землях почала складатися нова військово-адміністративна і політична система, формувалась Українська національна держава – Гетьманщина. На територію переносився традиційний військовий і громадський устрій козацтва. До влади прийшла національна за складом козацька старшина. Досить впливову її частину становила православна українська шляхта.

Чисельність козаків Війська Запорозького обмежувалась реєстром у 40 000 осіб. Усі ті, хто не потрапив до козацького реєстру, мали повернутися до панів. Проголошувалась амністія всім учасникам національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, православним і католицьким шляхтичам, які примкнули до козаків і воювали проти польських урядових сил. Православна Київська митрополія відновлювалася у своїх правах, а київський митрополит мав увійти до сенату Речі Посполитої. Питання про унію передавалось на розгляд сейму.

Важливе значення для розбудови держави мали ухвалені в червні “Статті про устрій Війська Запорозького”. Протягом першої половини 1649 р. Б. Хмельницький завершив в основних рисах розробку програми державного будівництва. Зasadничі принципи української державної ідеї були висловлені ним під час переговорів із польським посольством А. Кисіля та російським посольством Г. Унковського: 1) право українського народу на створення власної держави в етнічних межах його проживання; 2) незалежність новоутвореної держави від Речі Посполитої; 3) соборність Української держави; 4) спадкоємність державної традиції Київської Русі. Сформульована Б. Хмельницьким національна державна ідея стала визначальною у визвольних змаганнях народу протягом наступних століть аж до кінця XX ст.

Інтенсивний процес становлення національної держави розпочався на визволених територіях у липні 1648 р. і завершився влітку 1649 р. За умовами Зборівського договору Українська держава обмежувалася територіями Брацлавського, Київського, Чернігівського воєводств (Західний регіон було втрачено). На площі майже 200 тис. кв.

км тоді проживало приблизно 1,6 – 2,0 млн чоловік. Державний кордон проходив: на заході (з Молдавією і Польщею) – по річках Дністер, Мурафа, Мурашка, Случ; на півночі (з Великим князівством Литовським) – уздовж р. Словесна (на Правобережжі) та вздовж р. Іпуть і по кордону Чернігівського воєводства (на Лівобережжі); на сході (з Росією) – по лінії старого польсько-російського кордону; на півдні (з Османською імперією та Кримським ханством) – по нижній течії Дніпра і Дикому полю.

Протягом 1654 – 1657 рр. межі держави розширилися: на заході – до річок Немія й Горинь; на півночі й північному сході – за рахунок Пінського, Стародубського, частин Бихівського, Могилівського й Кричевського повітів. Дослідники вказують на вразливість кордонів: позбавлені природних бар'єрів, вони були відкритими для агресії з боку сусідніх держав, чим ті неодноразово користувалися.

Формування національного адміністративно-територіального устрою відбувалося протягом 1648 – 1650 рр. Органи влади Речі Посполитої – воєводства й повіти – було скасовано. Замість них утворювалися полки і сотні (становили одночасно військову одиницю й адміністративну округу). Кількість полків у різний час коливалась від 16 до 36. Козацька Україна була унітарною державою: Запорозжя не відіграло самостійної політичної ролі, з 1650 р. гетьман призначав туди кошового й старшину, там зберігалася здавна встановлена форма правління.

Державний апарат Української держави формувалася за прототипом демократичних республіканських установ, які існували на Запорозькій Січі. Відбувалося творення українських державних інституцій: центральних і місцевих органів влади, території, судових установ, армії, нової соціальної структури. Внаслідок цього до кінця 1648 р. вже існувала республіканська за формою правління Українська держава, до речі, унітарна за своїм устроєм. Особливість розвитку національно-визвольної боротьби полягала в її тісному взаємозв'язку із соціальною боротьбою. Боротьба за здобуття козацького імунітету (“показачення”) стала загальноукраїнським явищем: селяни і міщани запроваджували “козацький присуд” і “козацькі порядки”, що означало створення власних органів управління – основ адміністративних структур національної держави [5].

Однак уже з 1649 р. діяльність генеральної й полкових рад згортається; на чільне місце виходить гетьман, якому належала вища законодавча, виконавча й судова влади. Він же очолював державний апарат. Водночас зростає роль старшинської ради, до складу якої належали генеральна старшина й полковники: саме вона стала вирішувати основні внутрішньо- і зовнішньополітичні питання. Користуючись заслуженим авторитетом, Б. Хмельницький неухильно зміцнював прерогативи гетьманської влади, висловлюючись про неї не як виборну, а самодержавну. Поступово склалася практика вшанування Б. Хмельницького як українського монарха. У свідомості населення зміцнювалася харизматичність постаті Б. Хмельницького.

З початку формування Українська держава мала основні її ознаки: органи публічної влади, які не збігалися з населенням, але виконували свої функції на визначеній території; територію, яку охоплювала державна організація і населення, що на ній проживало; податки, що збиралися на утримання органів публічної влади. Доцільно зазначити, що населення вільної України визнавало нову владу.

Формування Української держави здійснювалося в обстановці бойових дій, що обумовлювало її форму, а саме: для виконання державних функцій пристосовувалася вже готова, перевірена практикою військово-адміністративна, полково-сотенна організація козацтва. В екстремальних умовах війни, коли потрібно було максимально

об'єднати та мобілізувати на боротьбу увесь народ, ця організація стала не тільки загальною для усіх повстанських сил, але й єдиною політико-адміністративною та судовою владою в Україні, їй не була підпорядкована тільки церква.

Іноземні держави визнали вільну Україну за рівноправного суб'єкта міжнародних відносин і охоче вступали з нею у договірні відносини. У 1648 – 1654 рр. Україна підтримувала постійні дипломатичні зв'язки з сусідніми Валахією, Кримом, Молдавією, Трансільванією, Туреччиною. За договором 1649 р. турецького султана з “Військом запорізьким і народом руським”, тобто вільною Україною, сторони взяли на себе такі зобов'язання: Туреччина – надавати Україні військову допомогу, а українським купцям – право вільно плавати по Чорному морю та безмитне торгувати у турецьких володіннях, а Україна – перешкоджатиме запорізьким і донським козакам нападати на Османську імперію. У ті ж роки Україна встановлює зв'язки з різними країнами Європи.

Переосмислення результатів і уроків боротьби дало змогу Б. Хмельницькому протягом першої половини 1649 р. вперше в історії української суспільно-політичної думки після занепаду Галицько-Волинської держави сформулювати національну державну ідею яка стала визначальною у визвольних змаганнях народу протягом наступних сторіч – створення незалежної держави в етнічних межах України. З цього часу, як слушно зауважив О. Оглоблин, “головною метою діяльності Богдана Хмельницького було вдержати й розбудувати Українську Козацьку державу, оборонити її мілітарно й правно-політично й забезпечити дальший розвиток української нації шляхом поширення української державної влади на всі етнічноукраїнські землі й охоплення українським політичним та економічним впливом цілого простору між Балтикою й Чорним морем” [6].

Важко переоцінити роль Б. Хмельницького у формуванні державних інституцій, насамперед центральних і місцевих органів влади, судових установ, армії, виробленні основ внутрішньої і зовнішньої політики уряду. Привертають увагу його заходи, спрямовані на зміцнення гетьманського (монархічного) начала у політичному розвитку козацької України, чому протистояла демократично-охлократична тенденція (протягом 1648 р. для вирішення важливих питань 5 разів скликалася “чорна рада”). Проти зміцнення гетьманської влади виступала й частина старшини.

Великі невдачі та незадоволення народних мас війною зумовлюють у 1654 р. угоду з Московією в Переяславі. Проте в цьому союзі Б. Хмельницький втримався недовго. Коли ж і Москва зазіхнула на автономію України, тоді Б. Хмельницький поза плечима московського уряду з метою залякати Московію та задля поділу Речі Посполитої увійшов у новий союз із Швецією та Угорщиною.

Влітку 1657 р. Б. Хмельницький мав зустріч із московськими дипломатами, які перебували в той час у Чигирині, і в переговорах із ними гетьман гостро порушив питання щодо об'єднання сил проти Речі Посполитої: “А нинь бѣ начатое дѣло съ Ляхами къ концу привестъ, чтобъ всѣми велькими потугами съ об удвухъ сторонѣ, яко вашего царского величества войско, также со и ону сторону Свейского короля войско Ляховъ било, чтобъ до конца выкоренити и соединятъся съ посторонними государствы не дати” [7]. На нашу думку, були інші причини ворожого ставлення Хмельницького до Речі Посполитої, а саме: побоювання, що поляки знайдуть шляхи примирення з Московією за рахунок України, а крім цього, його бажання відібрати від Речі Посполитої “города по Вислу ріку, в яких жили Руські люди благочистиві й церкви були”. Щодо Москви, то Б. Хмельницький і старшина вважали, що цей союз з нею був тільки тимчасовим, тобто

на час війни, а не віковичною унією. Коли в Переяславі козаки побачили, що московський уряд бажає зробити Україну російською провінцією, Б. Хмельницький звернувся до царських послів і зажадав, щоб вони присягли царським іменем, що Україна залишиться “при давніх правах.” Посли відмовились це зробити, бо, мовляв, “у московськiм государствi присягають піддані, а тому, щоб царь присягав – не було ніколи й не буде” [8]. З кожним роком відразу до Москви збільшувалася. Московські війська руйнували українські села так, як не руйнували їх навіть шляхетські загопи. Збереглися цілі реєстри з скаргами на московське “воровство”, як велика “Роспись шкід і знищення бідних селян а також і козаків полку Івана Нечая”. До московських воєвод українці не мали ніякої довіри. У 1655 р. під час облоги Львова козацька старшина радила львівським міщанам не здавати міста в московські руки, тому що їх чекає неволя. Б. Хмельницький, укладаючи союз з Москвою, вважав, що вона допоможе йому звільнитися від польського панування, проте глибоко помилився у своїх розрахунках, потрапивши під ще більшу залежність від самої Москви. Дійшло до того, що Москва добровільно намагалася віддати частину України Речі Посполитій, щоб натомість мати вільний доступ до Лівобережної України. А коли під Вільном у 1656 р. з’їхалися московські і польські послы, “щоб дружньо радити, як розбити Україну...”, українським депутатам не було дозволено взяти участь у цих переговорах. Коли приїхали козаки, їх навіть не впустили до посольського шатра і вони з сумом поверталися в Україну.

На козацькій раді, яка зібралася в Чигирині, послы, обіймаючи ноги гетьмана і обливаючись сльозами, говорили: “Погибло тепер запорозьке військо, помочі не маємо нізвідки, нема куди приклонити голову. Москва хоче віддати Україну назад Ляхам, – козацьких послів не допустили до посольського табору, “як псів не пускають до церкви” [9]. Ця розповідь послів, за словами І. Виговського, дуже вразила Б. Хмельницького. Він кинувся “як божевільний, як такий, що зійшов з ума”, говорив і кричав: “Діти, ви тим не журіться! Я знаю, що з тим зробити! Треба відступити від царя! Підемо туди, де нам вкаже Всевишній – не тільки під християнського царя, але й під мусульманського [10]”. Хмельницький ще ніколи не був такий розгніваний, не слухав ніяких порад, різко відповідав старшині, яка намагалася зберегти зносини з Москвою.

З цього часу він усі свої сили спрямовує проти Москви. Останній заповіт Б. Хмельницького своїм наступникам був такий: “Треба відступити від царя! [11]”. Отож, не встиг Б. Хмельницький реалізувати своїх планів у зовнішній та внутрішній політиці. Присяга в Переяславі 1654 р., на яку гетьман дивився як на тимчасову комбінацію, була інакше сприйнята простим народом. Проте Б. Хмельницький не опублікував “статей” з Москвою, а тому найближчі його співробітники добре не знали їхнього змісту.

Авторитет Б. Хмельницького в народних масах був надзвичайно великий. Він прагнув приборати до своїх рук усю державну владу, був, власне, диктатором, “самодержцем руським”, як він себе іноді називав. У ролі єдиновладця Б. Хмельницькому вдавалось утримуватися завдяки високим особистим якостям: “хоризма”, так називається надзвичайна властивість, через яку її (особу) оцінюють як обдаровану надприродними або надлюдськими силами, як посланого Богом чи зразкового вождя.

Піддані Війська Запорозького ставились до особи Б. Хмельницького типowo “хоризмастично”. Він був для них “Богом даний”. Повага до гетьмана панує не лише в найближчому оточенні Б. Хмельницького, але й на периферії козацької держави. Таке своє ставлення до гетьмана виявляли українці і перед чужинцями. Зокрема, на закиди боярина Ртищева та думного дяка Алмаза Іванова, що уряд Б. Хмельницького приймає

у себе, всупереч умовам, чужоземних послів навіть “сь противними дьлом”, не повідомляючи про це Москву, гетьманські послі П. Тетеря з товаришами говорили, “что то прямая правда; только де надобно о томъ о всемъ выговорить гетману самому в лицо..., а имъ де всего того къ гетману выговаривать нельзь” [12].

Державний апарат, який сформувався в Україні у ході революційних подій, не був однорідний щодо свого складу. Цей апарат не мав жодних традицій, цієї інерції історичного процесу, яка дає змогу тривалий час утримуватись на поверхні життя навіть слабшим організаціям.

Складові елементи цього правлячого військового апарату не відзначалися високими моральними і політичними якостями. Могутня індивідуальність Б. Хмельницького отримувала егоцентричні прагнення козацької старшини, хоч, як відомо, не завжди успішно. Коли ж не стало старого гетьмана, то навіть серед “значних” відбувся розкол на групи.

Перемога національно-визвольної війни в Україні зумовила значні зміни стосовно окремих верств населення. Насамперед майже зникла як пануюча верства шляхта польського типу. Хоч у Переяславському договорі та в подальших “статтях” згадується про права шляхти в Україні, насправді ж шляхта залишалася тільки за назвою. Прагнучи мати вплив у державі, вона дала змогу абсорбувати себе “Війську Запорозькому”. З вищих груп козацтва формувалася нова пануюча верства. Цей процес формації нового пануючого стану в умовах ще не пережитої війни був дуже болісний. Пануючій верстві довелося з перших кроків своєї діяльності наштовхнутися на не бажані для неї прагнення селянства до емансипації. Уже Б. Хмельницький почав відступати від черні, своєї “правої руки”, і ми знаходимо його універсали монастирям і окремим особам на право володіння селами.

Смерть Б. Хмельницького об’єктивно спричинила ослаблення державної влади в Україні. На нашу думку, є певний сенс у міркуваннях М. Грушевського про те, що, крім великих здібностей гетьмана, його товариші та однодумці в інтересах спільної справи свідомо сприяли виникненню в народній свідомості легендарного ореолу навколо його імені [13]. Ідея спадковості гетьманської влади, над реалізацією якої наполегливо працював Б. Хмельницький в останній рік життя, не здобула належної підтримки як усередині країни, так і за її межами. До того ж, гетьманич був не в змозі керувати державою у такий надзвичайно складний час, про що свідчив бунт у козацькому таборі під Корсунем.

Гетьманський уряд по завершенні національно-визвольної війни, в якій вирішальну роль відіграли селянські маси, був змушений зважати на настрої покозаченого селянства, і Б. Хмельницький намагався знайти шлях компромісу, який більш-менш відповідав би реальному відношенню сил в Україні. Не допускаючи відродження латифундій, гетьманський уряд наділяв потрібних для держави людей землею за їхню службу.

Після національно-визвольної війни процес диференціації на деякий час був майже припинений. Соціальні класи майже зникли, злившись з плінною масою Війська Запорозького. Почали виділятися нові соціальні формації.

Та верства, яка мала владу в Україні, тобто “значні”, не могла вирішити класових відносин відповідно до українських умов. Вона жила за польськими зразками суспільного устрою і намагалася за допомогою зовнішніх сил зміцнити своє панування. Але нижчі верстви знаходять собі союзника в особі Москви. Проти аристократичних тенденцій “значних” виступає ідея “чорних рад”. Ця внутрішня боротьба призводила до руйнування

України, її населення дезорієнтувалося політично, втрачалося розуміння загального добра.

Невдача України в боротьбі на два fronti – проти Польщі і Москви – зумовила дві орієнтації, які розділили українську козачину на ворожі групи. Політичні верхи козацтва поступово починають втрачати смак до боротьби за державну незалежність України і шукають шляхетства в Польщі, дворянства в Москві – одне слово, “спокійного життя”, забуваючи про героїчні змагання і широкі плани 1648-го та наступних років.

Поруч із ворожнечою та антагонізмом між старшиною і рядовим козацтвом та селянством після смерті Б. Хмельницького швидко виникає розбіжність серед самого ж козацтва – здебільшого, це непорозуміння між городовим і низовим. Уже в період першого наступника Б. Хмельницького гетьмана І. Виговського розбіжність призводить до різкого розколу серед козацьких верхів на два ворожі табори. Більша частина колишнього “городового” козацтва разом із покозаченою шляхтою, яка сформувалася під впливом польського права і культури, стають на бік І. Виговського під час його виборів в гетьмани. Ця частина підтримує І. Виговського також після того, як він підписав Гадяцький договір із Річчю Посполитою і розпочав війну з Московією, щоб захистити Україну від спроб Москви її поневолити. Решта козацтва, здебільшого Запорозька Січ і частина “городової” старшини, виступають проти І. Виговського й допомагають Москві руйнувати його план організувати Українську державу в федеративному зв’язку з Річчю Посполитою і Литвою.

Проте в зазначений час основну небезпеку для української державності становив не північний сусід, а обставини всередині країни. Разом із гетьманською булавою І. Виговський успадкував від попередника складний вузол соціально-політичних проблем, які ще за життя Б. Хмельницького потребували нагального вирішення. Але цілком ймовірно, що Б. Хмельницький, усвідомлюючи унікальність нового державного утворення на українських землях, яке опиралося як на аристократичну (репрезентовану православною шляхтою), так і демократичну частину суспільства, свідомо відтягував вирішення соціальних проблем, оскільки будь-який варіант розвитку подій неминуче відштовхнув би від нього певну соціальну групу. Із сходженням на регіментарство І. Виговського гострота соціальних протиріч не лише не зменшилася, а, навпаки, посилилася внаслідок притаманного їй об’єктивного для періодів міжгетьманства ослаблення державної влади, “двірцевих” інтриг навколо булави, а також відсутності в наступника легендарного гетьмана авторитету останнього. Окрім того, не можна не погодитись із думкою дослідників, які вбачають велику політичну помилку І. Виговського в тому, що він організував власну елекцію не на генеральній раді Війська Запорозького, а на “кулуарній” старшинській, чим відразу ж скористалась опозиція. Іншою, ще більш істотною помилкою нового керівництва стала спроба розв’язання гордієвого вузла соціальних проблем шляхом ігнорування інтересів посполитих і рядового козацтва з одночасною всебічною підтримкою козацької старшини і шляхти.

Наприкінці року в Україні остаточно визрів конфлікт між гетьманським урядом, з одного боку, та козацькою голотою Запорожжя і Гетьманщини разом із частиною лівобережної та запорозької старшини – з іншого. При цьому гетьманська опозиція, яка була антагоністично настроєна до шляхти, що асоціювалася насамперед із Річчю Посполитою, прагнула заручитися підтримкою “правовірної” московської сторони. Вже наприкінці жовтня – на початку листопада кошовий отаман Я. Барабаш надіслав лист

цареві, в якому “викриває” таємні наміри І. Виговського “в. ц. мил. зрадити і все військо Запорозьке православне, що в. ц. мил. присягло, наміряється в неволю віддати” [14].

Як у листі до царя, так і в наказі січовим посланцям і, особливо, під час розмов останніх у Посольському приказі виразно прослідковується той факт, що наприкінці 1657 р. Січ у політичному відношенні так і не піднялася вище ідей козацького автономізму. Державні устремління гетьманського уряду викликають різкий спротив січового товариства і слугують об’єктом для демонстрації нелояльності офіційного Чигириня по відношенню до Москви. Після Переяславської ради, принесення І. Виговським присяги цареві та принципової згоди гетьмана з вимогами Хитрово, здавалося б, Москва повинна була рішуче підтримати його у конфлікті з опозицією. Однак з України до Москви надходила суперечлива інформація, що викликало занепокоєння царського уряду. І все ж головна причина продовження подвійної гри московської дипломатії в Україні, на нашу думку, полягала в намаганні зберегти сильну опозицію гетьманського осередку, що, як свідчили події кінця 1657 – початку 1658 рр., давало змогу успішніше проводити в Україні свій політичний курс.

Тут доцільно зазначити, що в Січовім товаристві була незначна кількість козацтва, яка б сприяла зміцненню заснованої Б. Хмельницьким держави. Запоріжжя, за традицією ще з польських часів, дбаючи про свої інтереси, вело боротьбу з “бусурманами” і цим самим часто ставало на перешкоді планам українських гетьманів. Безкраї степи своєрідно позначилися на характері запорожців, їхні заняття – рибальство, мисливство, відоме здавна “уходництво” не виробили у них звичок до дисципліни. Небезпеки степового життя не давали змоги нагромаджувати ці цінності. Тому в Січі економічна диференціація була малопомітною. Запоріжжя не могло стати незалежною державою, але після смерті Б. Хмельницького не хотіло підлягати І. Виговському. Воно було, так би мовити, державою в державі.

Січ проводить свою сепаратистичну закордонну політику. Б. Хмельницький та І. Виговський уникали зачіпати татар та турків, намагалися втримати хана від союзу з Польщею, оскільки це загрожувало Україні. Іншої думки були січовики. Війна з Кримом для них була необхідною, як хліб. Через окрему політику Січі відносини українського уряду з Кримом були нестабільними. Крим міг вірити дружнім запевненням І. Виговського, однак знав, що Січ гетьману не підкоряється.

Відстоюючи в Москві свої “вольности”, Січ втягує чужу силу у внутрішні справи України, внаслідок чого від вольностей залишається тільки назва: “... І коли б після того новообраний гетьман будь-чим провинуватися перед царським величством, і вони напишуть про те до царського величства, і за той переступ його перемінити”. Отже, тактика Москви була підказана Україною.

В Україні зіткнулися два великі ворожі табори: шляхетський і, якщо його можна так назвати, народний. На сьогодні важко визначити, хто зробив більше шкоди – шляхтичі, які поклали свої кваліфікацію і державотворчий хист у підмурівок української державності і які, своєю чергою, робили все, щоб зберегти status quo феодальних взаємин, повертаючи селян у колишній стан напіврабів; чи українські “чорні люди”, які ладні були для збереження своїх соціальних здобутків кинути святу ідею державності.

Література

1. Центральна наукова бібліотека НАН України ім. В. Вернадського, Інститут рукопису, ф. 1, спр. 4128, арк. 29; ДОВ. — С. 85; ДБХ. — С. 46.

2. Липинський В. Україна на переломі 1657 – 1659 [Текст] / В. Липинський. — Відень : [б. в.], 1920. — С. 20—22.
3. Архив Юго-Западной России [Текст]. — К. : [б. и.], 1914. — Т. IV. — С. 438, 439.
4. Документи Богдана Хмельницького [Текст] / упоряд. Г. Крип'якевич, І. Бутич. — К. : [б. в.], 1961. — 740 с.
5. Смолій В. А. Становлення української феодальної державності / В. А. Смолій, О. І. Гуржій // Український історичний журнал [Текст]. — 1990. — № 10. — С. 16; Смолій В. А. Феномен українського козацтва / В. А. Смолій // Там само. — 1991. — № 5. — С. 68, 69.
6. Оглоблин О. Українсько-московська угода 1654 [Текст] / О. Оглоблин. — Нью-Йорк : [б. в.], 1954. — 86 с.
7. Документи Богдана Хмельницького... — С. 609, 610; 614; 617.
8. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький і Москва / І. Крип'якевич // Український історик [Текст]. — 1969. — № 1—3. — С. 37.
9. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России [Текст]. — СПб. : [б. и.], 1867. — Т. V; 1872. — Т. VII. — С. 39.
10. Грушевський М. Історія України-Руси [Текст] : в 11 т. Т. 7 / М. Грушевський. — К. : [б. в.], 1995. — 628 с.; Нью-Йорк : [б. в.], 1957. — Т. 8. — Ч. 1. — 336 с.; Т. 9. — Кн. 2. — 609 с.; Т. 10. — С. 486.
11. Так само.
12. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. [Текст] : зб. док. / упоряд. В. Й. Горобець. — К. : [б. в.], 1993. — С. 523.
13. Грушевський М. Історія України-Руси [Текст] : в 11 т. / М. Грушевський. — К. : [б. в.], 1995. — Т. 7. — 628 с.; Нью-Йорк : [б. в.], 1957. — Т. 8. — Ч. 1. — 336 с.; Т. 9. — Кн. 2. — 609 с.; Т. 10. — С. 486.
14. ЦДІА України у Львові, ф. 132 — Колекція листів державних громадянських та церковних діячів України, Польщі та інших країн. 1655, оп. 1, спр. 368. — С. 107.

V. Pasichnyk

FORMATION OF STATE AND TERRITORIAL STRUCTURE OF HETMANATE

The prerequisites of formation of state and territorial structure, the development of public administration and peculiarities of national of local government in the Hetmanate are analysed.

Key words: Hetmanate, autonomy, control, national liberation war, the authorities, territorial structure.